

Batı Felsefesinde Oryantalizm ve Türk İmgesi

Onur Bilge Kula

İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018, 548 Sayfa, ISBN: 978-9944-88-982-7

Ahmet GENÇAL*

Günümüzde değişik bağlam ve zamanlarda değişik adlandırmalarla dile getirilip tartışılan Batı dünyasının Doğu'ya ve daha özeldede Türklere ilişkin olumsuz yaklaşımı birdenbire ortaya çıkmış bir durum değildir. Bu olumsuz yaklaşımın yüzlerce yıllık bir tarihsel alt yapısı vardır. Bu tarihsel alt yapı hesaba katılmaksızın Batı-Doğu ilişkileri sağlıklı bir zemine oturtulamayacağı gibi, Batı'da Müslümanlara ve Türklere ilişkin önyargıların anlaşılıp bunların aşılması mümkün olmayacaktır. Çok eski dönemlere dayanan bu olumsuz yaklaşımların izleri, bugünkü Batı düşünce dünyasının oluşumunda büyük katkıları olan Aydınlanma Çağı sonrası düşünürlerinde çok net bir biçimde izlenebilmektedir.

Batı edebiyatı ve düşüncesinde oryantalizm ve Türk imgesi üzerinde yapıtları bulunan Onur Bilge Kula, bu konularla ilgili olarak “*Batı Felsefesinde Oryantalizm ve Türk İmgesi*”, “*Alman Kültüründe Türk İmgesi*”, “*Avrupalılık Nedir? Türkiye Ne Kadar Avrupalıdır?*”, “*Batı Edebiyatında Oryantalizm*” gibi yapıtlara imza atmıştır. Bu yazımıza konu olan “*Batı Felsefesinde Oryantalizm ve Türk İmgesi*” adlı yapıtında Onur Bilge Kula önemli Avrupalı düşünürlerin yapıtlarında var olan Türk imgesini birinci el

* Yeditepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yüksek Lisans Öğrencisi, a.gencal61@gmail.com

kaynaklara atıfla ele almış ve konuyla ilgili değerlendirmelerini yapmıştır. Yazarın bu değerlendirmelerinde bugünkü Türkiye-AB ilişkilerinin tarihsel arka planı da izlenebilmektedir.

Batı Felsefesinde Oryantalizm ve Türk İmgesi adlı bu yapıt önsöz dışında 11 bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde Edward Said'in en önemli yapıtlarından birisi olan Oryantalizm adlı kitabının eleştirel bir değerlendirmesini ele alınmakta, sonraki bölümlerde ise Wilhelm Leibniz, Voltaire, Immanuel Kant, Johann Gottfried Herder, Hegel, Karl Marx, Friedrich Engels, Friedrich Nietzsche gibi önemli Batılı düşünürlerinin yapıtlarındaki Türk imgesi ele alınmaktadır. Son bölümde Nobel Edebiyat Ödülü sahibi Thomas Mann'ın Avrupa'ya ve Almanya'ya yönelik eleştirileri oryantalizm eleştirisi bağlamında işlenmektedir.

Yapıtın önsöz bölümünde yazarın “*Aydınlanma*” sürecinin Doğu ve Batı dünyasındaki sonuçları ile ilgili olarak yaptığı değerlendirmede şu önemli saptamalar dikkat çekmektedir:

“Batı Doğu'nun nasıl olması gerektiğini belirleme ve Doğu'yu temsil etme hakkını kendinde görmeye başlamıştır. Bu gelişme Avrupa felsefesinde ‘Doğu yazgıcılığı’, ‘Muhammedanizm’ ve ‘Avrupalı akıl üstündür.’ sözleriyle özetlenebilecek bir anlayışta ve sömürgeciliğin meşrulaştırılma girişiminin bir türevi olan ‘oryantalizm’ kavramında açık bir biçimde gözlemlenebilir.” (s.18)

Bu önemli tespit her türden “*doğru olma*”nın ölçütünün Batılı kavram ve değerlerle tanımlanması anlamına gelmektedir. Bu anlayışın yansımaları günümüzde de görülmeye devam etmektedir. Özellikle “*halkı uygar olmayan*” Ortadoğu coğrafyasına yönelik sömürgeci saldırıların “*demokrasi ihracı*” bağlamında meşru bir zemine oturtulmaya çalışılması bu bağlamda değerlendirilebilecek bir durumdur. Onur Bilge Kula, yine önsöz bölümünde kitapta ele aldığı Batılı düşünürlerin Türk imgesi bağlamındaki satırlarının sağlıklı anlaşılması açısından önemli bir bilgi vermekte ve anılan düşünürlerin Türk olarak değerlendirdikleri insanların Anadolu'daki Osmanlı uyruğu tüm etnik unsurların olduğunu vurgulamaktadır. (s.22)

Yazar, yapıtın 1. Bölümünde, Edward Said'in Oryantalizm adlı yapıtını eleştirel bir yaklaşımla ele aldıktan sonra 2. bölümde, yapıtın asıl konusunu oluşturan Batılı düşünürlerin kaleminden Türk imgesi konusunu ele almaya başlamakta ve ilk olarak Wilhelm Leibniz'in yapıtlarında yer alan Türk, İslam ve Doğu/Asya algısını değerlendirmektedir. Leibniz'in İslam değerlendirmelerinde öne çıkan husus olumlu ve olumsuz değerlendirmelerin bir arada bulunmasıdır. Onur Bilge Kula ilk olarak Leibniz'in “*Theodizee*” adlı yapıtına atıf yaparak Leibniz'in İslam peygamberinin yandaşlarının Hıristiyanların ulaşamadığı Asya ve Afrika'ya Tanrı'nın birliği ve ruhun ölümsüzlüğü ilkelerini yaymalarını olumlu bir gelişme olarak değerlendirir. Bu olumlu değerlendirmesinin yanı sıra Leibniz'e göre İslam da dahil olmak üzere Hıristiyanlık dışındaki tüm dinler sahtedir. (s.10,11)

İslam'ı evrensel bir din olarak tanımlamayıp “*Muhammetçi*” kavramı ile ifade ederek bir kişiye nispetle tanımlayan Leibniz, İslam'daki geleneksel kader anlayışının Türkler üzerinde derin etkiler bıraktığını

yazmıştır. Onur Bilge Kula, Leibniz'in bu bağlamda yazdıklarına ilişkin değerlendirmesinde şunları yazmaktadır:

“Türkler de diğer Müslümanlar gibi her şeyin Tanrı tarafından önceden belirlendiğine mutlak anlamda inanırlar. Türkler böyle mutlak bir inanca dayanan yazgı anlayışları nedeniyle “iyi ve kötü eylem” arasında herhangi bir ayırım yapamazlar. İyi ile kötü eylem arasında ayırım yapamayanlarsa felsefi anlamda moral değerler üretmezler; var olan ahlak değerlerini felsefi anlamda sorgulayamazlar.” (s.12,13)

Leibniz'in kendisinden sonraki Batılı düşünürlerce de benimsenen bu ve benzer görüşleri günümüzde sıkça tartışma konusu olan İslamofobi bağlamında da değerlendirilmesi gereken önemli bir husustur. Kitapta yer alan Leibniz'in İslam ve Türk değerlendirmeleri tamamen olumsuz bir içerikte olmadığını ifade etmekle birlikte kimi ifadeleri günümüze kadar uzanan önyargıların tarihsel öncülleri izlenimini vermektedir.

Kitabın 3. bölümünde Voltaire'de Türk imgesi ve oryantalizm konusunu işleyen yazar, Voltaire'in önemli yapıtlarından biri olan *“Candide”*de yer alan Türk ve İslam imgesini ele almaktadır. Voltaire'in bu yapıtında Türklere yönelik olumlu ve olumsuz değerlendirmeler yer almaktadır. Türkler dışında o dönemde Osmanlı egemenliği altında yaşayan Bulgarlar ve Yahudilere ilişkin değerlendirmeler de son derece olumsuz bir içeriktedir. Bu olumsuz içerikte ırkçı bir yaklaşımın belirgin izlerini görmek de mümkündür.

Onur Bilge Kula'nın Voltaire'in yazdıklarından yola çıkarak onun filhelenizme (Yunan severliğe) temel oluşturduğunu şu ifadeleri ile ortaya koymaktadır:

“Voltaire'in, Türkler ve İslam bağlamında Avrupa'da oryantalist söylemin yerleşmesine katkı yapan görüşlerinin başında ‘yakıp yıkmak’, ‘sanatların düşmanı olmak’, ‘barbar Türklerin Ksenophon, Sokrat, Platon, Sophokles ve Euripides'in ülkesinden kovulması’ gibi anlatımlar öne çıkmaktadır. Özellikle barbar Türklerin ‘Ksenophon, Sokrat, Sophokles ve Euripides'in ülkesi’ olan Yunanistan'dan kovulması söylemi felsefi oryantalizmin başlıca kaynaklarından biri olan “filhelenizmin” temelidir.” (s.34)

Voltaire ve benzeri Batılı düşünürlerin Avrupa ortak bellediğine işlediği bu tür düşünceler Osmanlı döneminden günümüze kadar uzanan süreçte Türkiye'nin Yunanistan ile yaşadığı sorunlarda, Avrupa'nın Yunanistan'a yönelik koşulsuz desteği şeklinde yansımalarını bulmaktadır. Avrupa'nın bu tutumunu 1821 yılında başlayan Yunan İsyanı'ndan günümüzde Türkiye ile Yunanistan arasında sorun oluşturan tüm süreçlerde izlemek mümkündür.

Yapıtın 5. kısmı Immanuel Kant'ın yapıtlarındaki Doğu/Asya, Türk ve İslam imgelerine ayrılmıştır. Bu bölümde ilk göze çarpan husus ise Kant'ın insan soyunu dört ana ırka ayırarak fizyolojik özellikleri ve yaşadıkları coğrafi bölgeler ile ilgili verdiği bilgilerdir. Kant, bu dört ana ırkın fizyolojik özelliklerinin yanı sıra kaba bir genelleme tutumla Avrupalının soylu ve üstün akıl sahibi olduğunu söylemekte ve barbar olarak adlandırdığı insanları ise yine genelleme bir tavırla olumsuz nitelendirmelerle

özdeşleştirmektedir. Kant'ın bu görüşlerinin izleri de günümüz Avrupası'nda değişik bağlamlarda izlenmektedir. Ayrıca yazarın Kant'tan yaptığı aşağıdaki alıntı da bugünkü Avrupa Birliği'ne giden tarihsel sürece Kant'ın yaptığı düşünsel katkıyı göstermesi bakımından önemlidir: *“Avrupa devletleri sürekliliği sağlamak için ve barışı korumak amacıyla bir araya gelmeli, sorunları tartışmalıdır. Birleşme, bir araya geliş gönüllü olmalı; bir birlik, istenildiği zaman bozulabilmelidir.”* (s.48)

5. bölümde Johann Gottfried Herder'in oryantalizme ilişkin görüşleri ele alınmaktadır. Bu bölümde Türkler bağlamında dikkat çeken en önemli husus Herder'in 300 yıldır Avrupa'da var olan Türklerin Avrupa'ya ait olmadığına dair yaptığı vurgulardır. Herder, Türklerin o dönemde egemen oldukları topraklarda sebep olduğunu iddia ettiği kötülüklerle ilişkin satırları objektif nitelikte olmayıp derin önyargıların izlerini taşımaktadır. Yunan uygarlığını adeta insanlığın ulaşabileceği son ideal düzen olarak tanımlayan bu düşünür Osmanlı Devleti'ni Avrupalı uluslar için bir tutukevi, Yahudileri Avrupa'nın kan emicisi, Çingeneleri zararlı olarak tanımlayarak bazı tarihsel ve sosyolojik süreçleri bir ölçüde kaba bir genelleme ve ırkçı bir yaklaşımla ele almıştır.

Onur Bilge Kula, anılan yapıtının 6. Bölümünde, Batı düşünce tarihinin önemli isimlerinden Hegel'i oryantalizm bağlamında ele almıştır. Bölümün başlangıcında, çoğunlukla olumsuzluğu çağrıştıran nitelendirmelerle Doğu insanı ele alınmaktadır. Aynı olumsuz nitelendirmeler Türkler bağlamında da dile getirilmektedir. Hegel, Türklerin olumlu özelliklerinden bahsederken dahi bir olumsuzluk imasında bulunmaktadır. Bu konuda yazarın Hegel'den yaptığı alıntı şu şekildedir:

“Türkler bile egemenlikleri altındaki Hıristiyanlara, Ermenilere ve Yahudilere kiliselerini bırakmışlardır. Kiliseler yapı olarak döküldükleri zaman onarımları amacıyla yasakladıkları da olmuştur. Böyle durumlarda para karşılığında izin vermişlerdir. Fakat İngilizlerin yendikleri Katolik halkın kiliselerinin tümünü ellerinden almışlardır.” (s.141)

Bu satırlardaki *“Türkler bile”* ifadesine Onur Bilge Kula özellikle dikkat çekmiş ve Hegel'in bu ifadeyi kötünün iyisi anlamında kullandığı söylemiştir.

Onur Bilge Kula'nın yapıtında hacim olarak en fazla yer verdiği düşünürler Karl Marx ve Friedrich Engels'tir. Yapıtın 7, 8 ve 9. bölümleri bu 2 düşünürü ayrılmıştır. 7. bölümde bu düşünürlerin yazılarındaki Türk imgesi, 8. bölümde yine bu düşünürlerin mektuplarındaki Türk imgesi, 9. bölümde ise Marx ve Engels ile oryantalizm ilişkisi ele alınmıştır. 7. bölümde 1851 yılı ile Kırım savaşı yılları arasındaki süreç bu düşünürlerin gözüyle ele alınmaktadır. Buradaki bölümde ana tema yazarın ifadesi ile şudur: *“Türkiye kötüdür; ama Rusya daha kötüdür. Rusya'ya olumsuz bakışın başlıca nedeni ise Rus mutlakiyetçiliğinin, Avrupa'daki devrimci devinimler açısından bir engel oluşturmasıdır.”* (s.163)

Bu bölüm boyunca düşünürlerin Türkiye diye andıkları Osmanlı İmparatorluğu aleyhine genişleme çabası içerisinde olan Rusya'ya karşı özellikle İngiltere'nin pasif davrandığı için eleştirildiği göze çarpmaktadır. Hatta Kırım Savaşı döneminde Marx ve Engels, Osmanlı Devleti ile aynı safta savaşa katılan İngiltere ve Fransa'nın aynı ittifakın içerisinde oldukları Osmanlı'ya karşı ikiyüzlü bir tutum

takındıklarını defalarca dile getirmişlerdir. Hatta bu savaş sırasında Kars'ın Rusların eline geçmesinin sorumlusu olarak Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya karşı hareketlerini engelleyen İngiltere gösterilmiştir. Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün korunmasını anlamsız bulan Marx ve Engels, Rusya'nın yayılmasına karşı ise Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü kesinlikle korunması gerektiğini belirtmektedirler. Bu beklentilerini bu dönemde karşılayabilecek güçler ise o dönemde İngiltere ve Fransa olduğundan Marx ve Engels'in bu ülkelerden Rusya'yı durduracak politikalar üretmesini beklemekteydiler.

Bu bölümde Marx'ın dikkat çekici düşüncelerinden biri de Osmanlı Devleti'ndeki inanç özgürlüğüne ilişkindir. Bu konuda Marx'ın Osmanlı Devleti'ne yönelik eleştirisi klasik Batılı iddialarının tam aksi bir bağlamdadır. Buna göre Osmanlı Devleti İslam dışı topluluklara inanç özgürlüğü tanımadığı için değil, tam tersine çok ileri boyutta bu özgürlüğü tanıdığı için eleştirilmelidir. Çünkü geniş yetkilerle donatılan din adamları, Marx'a göre bu yetkilere dayanarak Hıristiyan halkını sömürmüş ve baskılamıştır. Dolayısıyla ona göre Osmanlı Devleti eğer eleştirilecekse inanç özgür tanımadığı için değil ileri düzeyde tanıdığı için eleştirilmelidir.

Yapıtın 8. bölümü Marx ve Engels'in mektuplarındaki oryantalist söyleme ve Türk imgesine ayrılmıştır. Marx ve Engels'in birbirlerine ve başka kişilere yazdıkları mektuplardan oluşan bu bölüm Osmanlı Devleti'nin Kırım Savaşı yıllarından 1894 yılına kadar olan süreciyle ilgili bilgiler vermektedir. Özellikle 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ile ilgili çok sayıda mektubun ele alındığı bu bölümde Marx tarafından Avrupa gericiliğinin son kalesi olarak tanımlanan Rusya'ya karşı Osmanlı Devleti'nin desteklenmesi gerektiği ve Avrupalı büyük devletler tarafından rahat bırakıldığı takdirde Osmanlı Devleti'nin Rusya ile baş edebileceği yönünde ileri sürülen görüşler önemlidir. Ayrıca bu dönemde Rus desteği ile Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklanan Balkan uluslarının tutumları Marx ve Engels tarafından eleştirilmiş ve bu tutumun tüm Avrupa barışını tehdit ettiği ifade edilmiştir. Ayaklanan bu uluslardan Bulgarlarla ilgili olarak Engels şu önemli ifadeleri kullanmaktadır:

“Bulgaristan'daki ve Doğu Rumeli'deki Bulgarlar, Türkleri öldürmek, kovmak ve başlarını soktukları evlerini ateşe vermek suretiyle ortadan kaldırmaktadır. Eğer Türkler, Bulgarlara şimdi sahip olduklarından daha fazla öz yönetim ve daha az vergi ödeme olanağı vermemiş olsalar ve Bulgarlara şimdi kendilerine karşı davrandıkları gibi davranmış olsalardı bütün Bulgar sorunu ortadan kalkmış olurdu.”

Yapıtın 9. bölümü de yine Marx ve Engels'e ayrılmış olup, bu iki düşünürün düşünceleri oryantalizm bağlamında ele alınmaktadır. 7, 8 ve 9. bölümlerde Marx ve Engels'in Türkler bağlamında ele aldığı düşünceler genel bir değerlendirmeye tabi tutulduğunda bu düşüncülerin çok sayıda olumlu ve olumsuz imgelemi içerdiği göze çarpmaktadır.

Friedrich Nietzsche'ye ayrılan 10. bölümde, Nietzsche'nin Yunan uygarlığına duyduğu hayranlık, Avrupalı aklın üstünlüğü, Avrupa'daki Yahudiler, İslam ve Doğu algısı gibi konular Nietzsche'nin

yapıtlarına atfen değerlendirilmektedir. Burada Nietzsche'nin Avrupa'ya yönelik eleştirileri de yer almakla birlikte Nietzsche'nin düşüncelerinde yer alan önyargılı oryantalist tezlerin izleri göze çarpmaktadır.

Bu yapıt, Thomas Mann'ın Avrupa ve oryantalizm eleştirine ayrılmış ve böylece sona ermiştir. Son derece temiz bir Türkçe ile kaleme alınan bu yapıt, Avrupa'daki Türk algısı, İslam ile terör arasında kurulmaya çalışılan özdeşlik, Türkiye-AB ilişkileri, İslamofobi, Türk-Yunan ilişkileri gibi konuların tarihsel arka planının anlaşılmasında önemli ipuçları içermektedir.